

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

Bakalářská práce

Karolína Kraciková

Hnutí Otpor a jeho reflexe srbskou odbornou veřejností

Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Žíla, Ph.D.

Praha 2019

Na tomto místě bych ráda poděkovala především svému školiteli PhDr. Ondřeji Žilovi, Ph.D. za odborné vedení a cenné rady při psaní této práce.

Poděkování patří také Mgr. Jaromíru Mazákovi, Ph.D. za velikou ochotu a pomoc a při sestavování kvalitativního výzkumu.

Dále děkuji svojí rodině, obzvláště svojí mamince za její laskavost a vlídnost.

Závěrečný dík patří respondentům, kteří mi otevřeli svůj svět a umožnili tak vznik této práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval/a samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. srpna 2019

Karolína Kracíková

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá hnutím Otpor, které bylo založeno skupinou vysokoškolských studentů v roce 1998. Zaměřuji se na působení tohoto uskupení v kontextu celospolečenských změn poslední dekády 20. století. Cílem práce je zjistit, jak na hnutí Otpor nazírají členové srbské odborné veřejnosti. Jako metodu pro sběr dat jsem zvolila kvalitativní výzkum. Ten jsem realizovala pomocí polostrukturovaných rozhovorů s vybranými členy srbské akademické obce. Práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. V teoretické části používám metodu kompilace sekundární literatury. Zde se věnuji definici termínů občanská společnost a sociální hnutí. Následující kapitola je věnovaná historicko-politickému vývoji Srbska v 90. letech 20. století. Těžištěm této práce je její praktická část. Ta se skládá z interpretace výsledků výzkumu. Studie mapuje postoje dotazovaných ke kategoriím, jako je napojení hnutí na zahraničí, legitimita hnutí nebo dnešní obraz hnutí ve společnosti.

Přínosem této práce bude zkoumání tématu, kterému je dnes jak v českém, tak srbském prostředí věnována minimální pozornost.

Klíčová slova: celonárodní hnutí, nenásilný boj, Otpor, převrat, studentské hnutí, Slobodan Milošević, Srbsko, Svazová republika Jugoslávie

Abstract

The bachelor thesis deals with the Otpor movement, which was founded by a group of university students in 1998. I focus on the activity of this group in the context of societal changes of the last decade of the 20th century. The aim of this work is to find out how the members of the Serbian professional public perceive the Otpor movement. I chose qualitative research as a method for data collection. The research was carried out through semi-structured interviews with selected members of the Serbian academic community. The thesis is divided into theoretical and practical part. In the theoretical part I use the method of compilation of secondary literature. Here I focus on the definition of the terms civil society and social movement. The following chapter is devoted to historical-political development in Serbia in the 1990s. The focus of this work is its practical part. This consists of interpreting the results of the research. The study examines the attitudes of the interviewees in categories such as the connection of the movement with the Western countries, the legitimacy of the movement or today's image of the movement in society.

The contribution of this work will be the examination of the topic, which is paid minimal attention in the Czech and Serbian environment.

Keywords: Federal Republic of Yugoslavia, nonviolent struggle, overthrow, Otpor, people's movement, student movement, Serbia, Slobodan Milošević

Obsah

Obsah.....	6
Úvod.....	7
1. Občanská společnost.....	8
1.1 Sociální hnutí.....	8
1.2 Nenásilná rezistence.....	9
2. Historicko-politický vývoj v Srbsku v 90. letech 20. století.....	12
2.1 Demokratická opozice v 90. letech 20. století.....	14
3. Protirežimní rezistence v 90. letech 20. století.....	16
3.1 Studentské iniciativy v letech 1990–1998.....	16
3.2 Hnutí Otpor.....	18
4. Metodologie.....	21
4.1 Vymezení výzkumného cíle.....	21
4.2 Výzkumná strategie.....	21
4.3 Výzkumné otázky a podotázky.....	22
4.4 Výběr vzorku.....	23
4.5 Technika sběru dat.....	24
4.6 Etika výzkumu.....	24
5. Výsledky výzkumu.....	25
5.1 Výzkumný okruh číslo 1.....	25
5.2 Výzkumný okruh číslo 2.....	27
5.3 Výzkumný okruh číslo 3.....	29
5.4 Výzkumný okruh číslo 4.....	31
5.5 Výzkumný okruh číslo 5.....	34
5.6 Výzkumný okruh číslo 6.....	36
Závěr.....	39
Seznam použitých zdrojů.....	40

Úvod

Sociální hnutí Otpor působící v Srbsku na konci 90. let 20. století mě oslovilo natolik, že jsem se mu rozhodla věnovat ve své závěrečné práci. Zajímá mě, jak mezi lidmi vznikne energie a odhodlání vzepřít se stávajícímu režimu. V případě Otporu bylo cílem sesazení Slobodana Miloševiče z postu prezidenta Svazové republiky Jugoslávie. Hlavním bodem zájmu předkládané práce bude zjistit, jak na uskupení Otpor nazírají členové srbské odborné veřejnosti dnes, patnáct let po jeho zániku.

Práce je rozdělena na dvě části, teoretickou a praktickou. Teoretická část předložené práce se věnuje vymezení sociologických pojmů souvisejících s tématem občanské společnosti. Předně se jedná o definování termínů občanská společnost, sociální hnutí a nenásilné hnutí. Druhým tematickým okruhem je nastínění historicko-politického kontextu období poslední dekády 20. století v Srbsku. Na závěr se budu věnovat studentským iniciativám 90. let 20. století a hnutí Otpor, které na ně částečně navazovalo. Zmapuji zde vývoj Otporu, původně studentského uskupení, které se transformovalo v celonárodní hnutí a nakonec se stalo politickou stranou.

Těžištěm této práce je její praktická část. K její realizaci jsem zvolila metodu kvalitativního výzkumu, který probíhal formou polostrukturovaných rozhovorů. Cílovou skupinou šetření byla srbská odborná veřejnost, konkrétně vyučující vysokých škol. Otázky, které jsem dotazovaným pokládala, jsou řazeny do šesti výzkumných okruhů. Jaké úlohy respondenti připisují občanské společnosti a jak tyto úlohy plnilo hnutí Otpor? Jak vnímají problematiku napojení hnutí na zahraničí? Jaký je dnešní obraz tohoto uskupení v srbské společnosti? To vše jsou otázky, kterými se tato práce zabývá.

1. Občanská společnost

Pod termínem občanská společnost rozumíme fenomén, který se v postkomunistických státech začal vyskytovat společně s postupným hroucením totalitních režimů v 80. a 90. letech 20. století. V západních společnostech však tato forma občanské angažovanosti funguje již desítky let.

Občanská společnost je síť iniciativ, mezi které řadíme zájmové skupiny, neziskové organizace, náboženské organizace nebo profesní sdružení. Tato uskupení se různými způsoby snaží prosazovat své zájmy. Ty se mohou týkat například oblasti životního prostředí, lidských práv nebo konkrétních politických cílů.

Jednou z rolí, která bývá občanské společnosti často připisována, je zajišťování jisté formy kontroly nad státními institucemi. V demokratické společnosti je proto považována za jednoho z garantů demokracie. Filozof Ernest Gellner občanskou společnost popisuje jako *„takový soubor nevládních institucí, který je dost silný, aby mohl fungovat jako protiváha státu, a zatímco ponechává státu funkce garanta míru a arbitra zásadních zájmů, zabraňuje mu atomizovat zbytek společnosti a ovládnout ho“* (Gellner, 1997, s. 10).

1.1 Sociální hnutí

Sociální hnutí představují jednu ze složek, kterými je tvořena občanská společnost. Protože se však jedná o velmi heterogenní kategorii, hledání společných vlastností je zpravidla obtížné. Jednu z těchto definic nabízí sociolog Ondřej Císař, který ji shrnuje do několika následujících bodů:

- a) Sociální hnutí jsou charakterizována přítomností sítí neformálních interakcí. Hnutí tak nejsou organizacemi, ale sítěmi spojujícími různé organizace a jednotlivce;
- b) Sociální hnutí sdílí společnou identitu;
- c) Sociální hnutí se účastní politických a/ nebo kulturních konfliktů prosazujících nebo snažících se zabránit sociální změně;
- d) Sociální hnutí operují především vně institucionalizované politické sféry. Nejednají proto jen konvenčními způsoby (jako zájmové skupiny), ale jsou schopny užívat také nekonvenčních– konfliktních– strategií (Císař, 2005, s. 56).

Významná definice dále pochází od teoretiků zabývajících se problematikou sociálních hnutí, Maria Dianiho a Donatelly della Porta. Ti tento pojem formulují jako *„sít' neformálních interakcí mezi pluralitou individuí, skupin nebo organizací angažovaných v politických nebo*

kulturních konfliktech na základě sdílené kolektivní identity“ (Diani; della Porta, 2006, cit. dle Znebejánek, 1997, s. 29).

Z výše uvedených charakteristik lze usuzovat, že sociální hnutí propojují jednotlivé aktéry nebo organizace za účelem prosazování společného zájmu. Jejich pojátkem je kolektivní identita, kterou přijímají. Ve většině případů působí vně politické sféry, odkud se angažují v politických nebo kulturních konfliktech.

Společenský přínos sociálních hnutí spočívá v jejich potenciálu upozornit na společenské problémy a vymáhat jejich napravení. Právě díky jejich potenciálu přinášet s sebou nové a často nepříjemné otázky, které v některých případech společnost trvale promění, lze sociální hnutí považovat za klíčového hráče na poli sociální změny (Mazák, 2016, s. 12).

Jednou z konkrétních strategií, kterou má sociální hnutí pro prosazení svých zájmů k dispozici, je technika nenásilné rezistence, která bude přiblížena v následující kapitole.

1.2 Nenásilná rezistence

Tuto metodu lze pojmenovat mnoha způsoby, mezi které se řadí nenásilná rezistence, civilní rezistence nebo tzv. people power (moc lidu). V češtině se o této metodě často referuje jako o pasivní rezistenci, což je ale podle některých teoretiků zavádějící termín protože se nejedná o pasivní metodu (Sharp, 2013, s. 18). Přestože použití nenásilného odporu bylo v dějinách přítomné již mnohem dříve, výraznější vliv získala tato technika s postavou Mahátmy Gándího. Gándí představil světu koncept nenásilného boje jako plnohodnotný prostředek pro dosažení sociální nebo politické změny.

Jak již samotný název tohoto pojmu napovídá, jedná se o protest, který se spoléhá na použití výhradně nenásilných prostředků. Síla této metody tak nespočívá v její „fyzické“ stránce, ale ve „světle“, kterým ozařuje opony systému a vrhá tak světlo na jejich vratký základ (Havel, 1990, s. 11). Nenásilný odpor je metoda aplikovaná ve snaze zapojit se do konfliktu prostřednictvím sociálních, psychologických, ekonomických a politických prostředků bez použití hrozeb nebo násilí (Chenoweth; Stephan, 2011, s. 9). Tato technika může být použita za účelem vymáhání změny režimu, což je případ, kterým se zabývá tato práce. Lze ji také aplikovat se záměrem odtrhnout část teritoria nebo vyhostit zahraniční okupanty.

Jednotlivé projevy nespokojenosti sice v drtivé většině navždy zůstanou ponořeny do anonymity, díky řadě zcela náhodných okolností se ale postupem času mohou proměnit v uvědomělejší, strukturovanější a cílevědomější práci (Havel, 1990, s. 24–25). Václav Havel ve svém eseji *Moc bezmocných* nazývá nenásilnou rezistenci „životem v pravdě“. Tento

přístup vysvětluje jako akt odmítnutí rituálu a porušení „pravidel hry“ systému, které má za následek opětovné nalezení potlačené identity a důstojnosti. Porušením „pravidel hry“ dojde zároveň ke zrušení hry jako takové, což naruší mocenskou strukturu (Havel, 1990, s. 10).

Gene Sharp, jeden z ústředních teoretiků techniky nenásilného odporu, popisuje ve své knize 198 nenásilných způsobů, jak efektivně bojovat s nežádoucím režimem. Jednotlivé druhy „zbraní“ lze podle Sharpa rozdělit do tří kategorií:

- a) protest a přesvědčování;
- b) odmítnutí spolupráce;
- c) nenásilná intervence. (Sharp, 2013, s. 23)

První z technik, protest a přesvědčování, využívá především symboliku a vtíp. Cílem této techniky je ukázat nesouhlas, míru opoziční podpory nebo množství sympatizantů. Ukázkou symbolických aktů, které tato metoda využívá, je například nošení symbolů, udělování „ocenění“ za účelem zesměšnění laureáta nebo hromadné podepisování petic (Sharp, 2013, s. 25–28).

Druhá kategorie nese název odmítnutí spolupráce, která může být sociální, ekonomické nebo politické povahy. Pod tímto názvem se skrývají aktivity jako je například studentská stávka, bojkot pracovního řádu nebo odmítnutí práce s nástroji, které jsou poskytovány oponentem (Sharp, 2013, s. 31–33). Dalším příkladem může být bojkot voleb, v případě státních činitelů se může jednat o odkládání nebo rušení diplomatických událostí nebo neochotu soudců vykonávat soudní rozsudky (Sharp, 2013, s. 39–41). Sharp výhody této metody popisuje takto: „*masivní nespolupráce může paralyzovat represivní systém a narušit jeho integritu*“ (Sharp, 2013, s. xvii).

Třetí kategorií je nenásilné intervence. Jedná se o metodu, která s sebou může přinést rychlejší výsledky protože je nejradikálnější ze všech tří kategorií. Zároveň s sebou ale nese vysokou míru rizika v podobě represí a sankcí. Konkrétně se jedná o akce jako půst, nenásilnou okupaci nebo zabavení majetku (Sharp, 2013, s. 41–46).

Základní princip, o který se teorie nenásilného odporu opírá, je politické jiu-jitsu. Jiu-jitsu původně označuje druh japonského bojového umění, které kombinuje tři typy boje bez použití zbraní. V přeneseném významu se jedná o strategii, která využívá nepoměru sil mezi rezistencí a represivním režimem s cílem oslabit autoritu režimu. Tato technika se spoléhá na mechanismus, který autoři Kurtz a Smithey nazývají „paradoxem represe“. Tedy čím větší

míru útisku režim používá, tím je pravděpodobnější, že se veřejné mínění obrátí proti němu samotnému (Smithey; Kurtz, 1999, s. 111). Paradoxně tak použití fyzického násilí nezapříčiní upevnění moci, ale spíše její ztrátu, která se může projevit úbytkem příznivců nebo ztrátou loajality zaměstnanců.

Upřednostnění techniky nenásilné rezistence s sebou může za určitých okolností nést řadu výhod. Proto je nenásilný odpor většinou zvolen ze strategických důvodů, jen zřídka se jedná o náboženské, etické nebo morální příčiny (Sharp, 2013, s. 18).

2. Historicko-politický vývoj v Srbsku v 90. letech 20. století

Vlivem mezinárodních okolností se v 80. a 90. letech 20. století v řadě východo a středoevropských států postupně začaly hroutit totalitní režimy. Jedním z dopadů těchto změn bylo oslabení pozice Jugoslávie, která záhy ztratila svoje výsadní postavení mezi východním a západním blokem (Šesták a kol., 1998, s. 558). Na konci 80. a na počátku 90. let 20. století se většina obyvatel Jugoslávie přikláněla k navrácení k titoistickému odkazu za cílem obnovení ekonomické prosperity, nacionální harmonie a mimořádného mezinárodní postavení, kterému se Jugoslávie v několika předcházejících dekáдах těšila (Pelikán a kol., 2016, s. 374). Mnozí si tyto naděje promítali do osobnosti Slobodana Miloševiče (Pelikán a kol., 2016, s. 374).

Slobodan Milošević byl dominující postavou srbské politické scény 90. let 20. století s vysokou mírou podpory občanů. Jeho výsadní postavení a míra vlivu, kterou disponoval, dala této dekádě označení „Miloševićova éra“. Tento politik postupně vystřídal dva klíčové politické posty, funkci prezidenta Srbska (1991–1997) a funkci hlavy Svazové republiky Jugoslávie (SRJ) (1997–2000), která v roce 1992 nahradila Socialistickou federativní republiku Jugoslávie (SFRJ). Slobodan Milošević se v první fázi své vlády těšil značné podpoře voličů. Ve druhé polovině 90. let, kdy se podpora režimu ze strany občanů postupně snižovala, kompenzoval Milošević tento nedostatek posilováním represivních prostředků (Antonić, 2000).

Na přelomu 80. a 90. let byly v jugoslávské společnosti nastoleny některé demokratické principy, které ale většinou fungovaly jen zdánlivě. Pro upevnění své moci si Milošević totiž vytvořil síť loajálních spolupracovníků a společně s nimi udržoval absolutní kontrolu nad státními institucemi (Pavlaković; Ramet, 2006, s. 5). Milošević také kontroloval rozhlas, televizi a deníky Politika a Politika Expres (Antonić, 2000). Tím zabránil vytvoření plurality názorů ve společnosti. Navzdory těmto okolnostem nelze však režim označit za ryze autoritativní, jelikož opozice byla na politickém poli přítomna a pravidelně se ve volbách ucházela o moc (Bieber, 2003, s. 74).

Již v 80. letech 20. století čelila SFRJ řadě vnitropolitických problémů, jejichž naléhavost postupně rostla. Jedním z nich byla otázka Kosova, které ztratilo na počátku 90. let statut autonomní oblasti. Právě etnického sporu v Kosovu využil Milošević jako platformy, na níž mohl dále budovat svoji mocenskou pozici (Pelikán, 1996, s. 35). Milošević přitom nikdy nebyl nacionalistou z přesvědčení; tuto ideologii pouze zneužíval k tomu, aby posílil svoji moc (Pavlović; Bogdanović, 1997).

Dalším palčivým problémem, který Miloševićův establishment zdědil od předchozích vlád, byla neuspokojivá ekonomická situace státu. Finanční problémy, které byly velké části způsobeny předchozími generacemi politiků, se v průběhu 90. let stávaly stále naléhavějšími. Situaci nedokázaly zlepšit ani ekonomické reformy, o které se vlády opakovaně pokoušely.

V období ideologicky i ekonomicky skomírajícího státu nebyli státní představitelé schopni vytvořit sjednocující vizi pro všechny národy federace. Výše zmíněné faktory tak přispěly k rozhodnutí představitelů Slovinska a Chorvatska vyhlásit v roce 1991 samostatnost. Deklarace samostatnosti těchto zemí byla provázána stupňujícím se nacionalismem, kterého jednotliví politici využívali k získání moci. Výsledkem bylo vypuknutí války v roce 1991 v Chorvatsku a o rok později v Bosně a Hercegovině, která vyhlásila samostatnost roku 1992. Tyto války měly na život ve zbytku země, která se skládala z dnešního Srbska, Černé Hory a Kosova, spíše nepřímý dopad. Výjimku tvořily ozbrojené střety v letech 1991 a 1992 na území Bosny a Hercegoviny a Chorvatska, kterých se účastnili příslušníci jugoslávské armády (Pelikán, 1996, s. 112). V následujících letech byla pomoc bosenským a chorvatským Srbům poskytována pouze formou finančních prostředků a výzbroje. Tyto výdaje společně s příchodem válečných uprchlíků z Bosny a Hercegoviny a Chorvatska, jejichž počet byl podle údajů UNHCR v roce 1993 celkem 540 000, dále zatížily ekonomiku státu (Pelikán a kol., 2005, s. 529). Hospodářské problémy země ještě zhoršila ekonomická blokáda, která byla v roce 1992 na Srbsko uvalena mezinárodním společenstvím. Tyto okolnosti měly za následek vznik hluboké ekonomické krize, která se projevovala výrazně se snižující životní úrovní srbského obyvatelstva. To dokazují i ekonomické ukazatele, podle kterých Srbsko na konci 90. let 20. století patřilo k nejchudším v zemích Evropy (Pavlaković; Ramet, 2006, s. 21).

Nedlouho po uzavření míru v Chorvatsku a Bosně a Hercegovině, byl v roce 1997 zahájen válečný konflikt na území Kosova. Snahu o jeho vyřešení projevilo mezinárodní společenství, které vydalo ultimátum na ukončení války. Požadavky zahrnuté v tomto dokumentu byly však pro srbské představitele nepřijatelné a odmítli na ně přistoupit (Pelikán a kol., 2016, s. 401). Mezinárodní komunita odpověděla zahájením téměř tříměsíční bombardování Jugoslávie. Tato událost je Srby vnímaná jako krajně neoprávněná a nespravedlivá (Pelikán a kol., 2016, s. 402).

Konec období dominantní pozice Slobodana Miloševića nastal v říjnu roku 2000. Tohoto roku se konaly prezidentské volby, ve kterých proti sobě stáli dva kandidáti, Slobodan Milošević a Vojislav Koštunica, který reprezentoval sjednocenou demokratickou opozici. Z voleb vyšel

jako vítěz Vojislav Koštunica a vystřídal tak Slobodana Miloševiče v postu prezidenta Svazové republiky Jugoslávie. Úspěch demokratické opozice byl následně potvrzen i ve volbách do skupštiny téhož roku.

2.1 Demokratická opozice v 90. letech 20. století

Oficiální změna ústavy ze systému jedné strany k pluralismu se v SFRJ odehrála na přelomu 80. a 90. let 20. století. Již v roce 1990 bylo oficiálně zaregistrovaných 49 stran. Největší popularitě se již od prvních parlamentních voleb v roce 1990 těšila Socialistická strana Srbska (SPS), která vznikla jako přímý následník srbské organizace svazu komunistů (Pelikán a kol., 2016, s. 377). Strana SPS získala širokou podporu voličů, a přestože se popularita strany postupně snižovala, dokázala si zajistit parlamentní většinu po celou dekádu.

Strategická výhoda strany SPS tkvěla hlavně v tom, že kontrolovala sdělovací prostředky, ostatní strany proto měly v médiích k dispozici jen minimální prostor. Dále byla zvýhodněna skutečností, že se jednalo o výrazně nejpočetnější politický subjekt, který disponoval sítí stranických organizací a velmi dobrou politickou základnou (Pelikán a kol. 2005, s. 524). Straně SPS k úspěchu napomohla také roztržičnost a nekompetentnost opozice.

Během 90. let 20. století vzniklo několik koalic složených z opozičních stran, které se ve volbách ucházely o politickou moc. Často jim však scházela sjednocující vize a proto bylo pro ně obtížné navázat mezi sebou dlouhotrvající konstruktivní spolupráci. Nové vzniklé koalice navíc většinou nedokázaly nabídnout alternativu pro řešení naléhavých problémů 90. let. Jejich popularita byla oslabena také tím, že hojná část nesvárů, které mezi nimi vznikaly, se odehrávaly na osobní úrovni. To vytvářelo dojem, že mají větší zájem o získání osobní moci, než o politiku (Bieber, 2003, s. 80).

První koalice 90. let 20. století vznikla v roce 1992 a tvořilo ji několik opozičních stran spojených v Demokratické hnutí Srbska (DEPOS). Tato nově vzniklá koalice získala u voleb 17% hlasů. Strana SPS přitom v týchž volbách obdržela téměř 29%. Koalice DEPOS se skládala ze Srbského hnutí obnovy, Demokratické strany Srbska a několika menších politických uskupení. Cílem této skupiny bylo vytvoření široké koalice usilující o demokratizaci Srbska (Thomas, 1999, s. 113). Její členové se však nebyli schopni domluvit jak na programu, tak na personálních otázkách a krátce po neúspěšných volbách se toto uskupení rozpadlo (Pelikán a kol., 2005, s. 528–532).

O něco úspěšnější se ukázala koalice *Zajedno*, která byla na politickém poli přítomna v letech 1996–1997. Toto politické uskupení sice v parlamentních volbách neuspělo, v komunálních

volbách však dosáhlo prvního částečného úspěchu demokratické opozice 90. let 20. století. V těchto volbách zvítězila koalice *Zajedno* v šesti velkých srbských městech, včetně Bělehradu a Niše. Poté, co establishment odmítl tyto volební výsledky uznat, byly zahájeny protestní akce, kterých se zúčastnilo až 300 000 lidí (Pelikán a kol., 2005, s. 540). Vládnoucí garnitura byla po dlouhotrvajících protestech nucena výhru koalice *Zajedno* uznat. Následně opozice převzala kontrolu nad šesti velkými městy. Starostou hlavního města se stal Zoran Đinđić. Jednotlivé strany tvořící koalici *Zajedno* se však vzápětí dostaly do konfliktů, které vyvrcholily rozpadem koalice o několik měsíců později.

Poslední koalice této dekády vznikla v lednu roku 2000. Tentokrát se nazývala Demokratickou opozicí Srbska (DOS). Pro prezidentské volby, které se měly konat v září téhož roku, vybraly strany společného kandidáta, kterým se stal Vojislav Koštunica. Tomuto kandidátovi se v prezidentských volbách podařilo těsně zvítězit nad Slobodanem Miloševićem. Protože toto vítězství nebylo volební komisí uznáno, vyzvala opozice obyvatelstvo k občanské neposlušnosti (Pelikán a kol., 2005, s. 550). Projevy nesouhlasu se v několika následujících dnech rozšířily do celého Srbska a vygradovaly demonstrací v Bělehradě 5. října. Tlak, který byl těmito událostmi na Slobodana Miloševiče vyvinut, měl za následek jeho odchod z funkce ještě téhož dne. Tento krok zajistil vítězství demokratické opozice, které bylo následně potvrzeno ve volbách do skupštiny v prosinci téhož roku.

3. Protirežimní rezistence v 90. letech 20. století

3.1 Studentské iniciativy v letech 1990–1998

Studentské protesty, které se začaly konat na konci 80. let 20. století, nabyly v poslední dekádě 20. století celospolečenského významu. Tyto akce nabízely alternativu k nedostatečně kompetentním opozičním stranám. Tato alternativa spočívala v novém jazyce, řádu a zároveň s sebou přinášela novou éru a novou politickou kulturu (Čičkarić, 1997, s. 3).

Pouliční protesty v 90. letech se odehrávaly na dvou frontách, první byla organizovaná tzv. demokratickou opozicí, druhá vysokoškolskými studenty. Přestože byly tyto dvě fronty protestů organizovány zvlášť, měly zpravidla podobné cíle a často se odehrávaly zároveň.

Vzhledem k tomu, že byla politická moc v této dekádě situovaná téměř výhradně v rukou vládnoucí skupiny v čele se Slobodanem Miloševićem, byla tato forma opozice jednou z mála forem vyjádření nesouhlasu, kterou veřejnost disponovala. Protestní akce během takzvané „Miloševićovy éry“ se staly efektivnějšími, než „demokratické“ volby, které byly manipulovatelné režimem (Tomić, 2009, s. 188).

Hlavní vlny studentských protestů se odehrávaly v letech 1991/1992, 1996/1997 a 1998–2000. Vytvoření studentských organizací, které měly na starosti pořádání protestů, zajistilo jistou kontinuitu jednotlivých protestních období. Đorđe Tomić, pedagog Boloňské univerzity, této kontinuitě přikládá veliký význam a můžeme tak podle jeho názoru hovořit o *jenom* studentském hnutí 90. let 20. století (Tomić, 2009, s. 191). Tato návaznost se týkala také studenty deklarovaných cílů, které lze rozdělit do dvou skupin. První část z nich se zabývala celospolečenskými tématy, které zahrnovaly požadavek na demokratizaci společnosti a odstranění Slobodana Miloševiče z politiky. Druhá část požadavků se týkala univerzitního prostředí a vztahovala se především na autonomii univerzit, jejichž míra byla v letech 1992 a 1998 snížena za účelem utlumení protestních aktivit studentů (Tomić, 2009, s. 219).

První významný studentský protest 90. let 20. století se konal v březnu roku 1991. Odehrával se za účelem podpory opozičních protestů, v jejichž čele stál Vuk Drašković. Tyto protesty byly namířeny proti státní kontrole nad médii, obzvláště se jednalo o rozhlasovou a televizní stanici Radio-televizija Srbije (RTS). Ve snaze vyhnout se agresí ze strany režimu, zorganizovali studenti tzv. „plišanu revoluciju“ (sametovou revoluci) podle československého

vzoru. Poté, co byl dosavadní ředitel RTS stanice zbaven postu, protesty uhasly. O rok později se sice opět objevily, postrádaly však dřívější životaschopnost.

Za první masový studentský protest 90. let lze považovat demonstrace v červnu a červenci roku 1992 (Tomić, 2009, s. 191). Ty trvaly téměř měsíc a během prvních dvou týdnů se jich účastnilo 15–20 000 lidí (Prosić-Dvornić, 1993, s. 130). Pokračování těchto protestů bylo naplánováno na podzim téhož roku, bylo mu však zabráněno zákonem omezujícím autonomii univerzit. Přestože se organizátoři protestů snažili demonstrace prezentovat jako zcela spontánní aktivitu, jejich organizační struktura byla v tomto období již relativně komplexní (Tomić, 2009, s. 198). Již během protestů v letech 1991/1992 byl zajištěn tisk materiálů, přístup k počítačům a programové centrum. Úkolem programového centra bylo obstarávat reproduktory pro debaty a organizovat koncerty populárních rockových skupin a dalších bavičů (Prosić-Dvornić, 1993, s. 130).

Po několikaleté pauze se v listopadu roku 1996 zrodil protest, který se díky své délce a množství účastníků stal nejznámější protestní akcí 90. let 20. století (Tomić, 2009, s. 192). Demonstrace probíhaly ve více než 40 městech po celé zemi. V rekordních dnech počet demonstrujících jen v Bělehradě vystoupal na 200 000 (Spasić; Pavićević, 1997, s. 2). Tyto masové protesty byly vyvolány neochotou volební komise uznat vítězství koalice *Zajedno* (Společně), která uspěla v komunálních volbách v několika velkých srbských městech. Protesty stoupců koalice *Zajedno*, ke kterým se připojili i studenti, trvaly 87 dní. V momentě, kdy byly požadavky opozice vyslyšeny a výsledky komunálních voleb zpětně uznány, sebevědomí studentů společně s jejich nároky vzrostlo. V druhé fázi protestů studenti požadovali univerzitní autonomii a nahrazení samozvaného rektora univerzity (Spasić; Pavićević, 1997, s. 2).

Symbolickým sloganem protestů z let 1996/1997 se stalo heslo „Beograd je svet“ (Bělehrad je svět). Důvodem pro použití tohoto hesla bylo vyjádření otevřenosti vůči okolnímu světu a zavržení xenofobie a nesnášenlivosti (Spasić; Pavićević, 1997, s. 3). Dalším specifikem protestů probíhajících v letech 1996/1997, byly masové průvody. Chůze se stala symbolem pro vůli ke společenským proměnám, které, stejně jako chůze, probíhají „krůček po krůčku“ (Mandić, v Čupić a kol., 1998, s. 33). Každodenní demonstrace na přelomu let 1996–97 měly obrovský význam pro rozvoj občanské společnosti a navázání vztahu mezi studenty a opozičními politickými stranami (Bieber, 2003, s. 83).

3.2 Hnutí Otpor

Uskupení Otpor existovalo od roku 1998 do roku 2004. Tato iniciativa vznikla jako marginální studentské sdružení, které se během několika let stalo jedním z hlavních aktérů celospolečenských změn roku 2000. Po tomto úspěchu ztratilo hnutí svoji *raison d'être* a následně se přetransformovalo v politickou stranu. Existenci tohoto uskupení ukončila jeho neúspěšná kandidatura do parlamentních voleb v roce 2003. Období existence uskupení Otpor lze periodizovat do tří hlavních časových úseků.

Vznik tohoto hnutí iniciovalo vydání restriktivních zákonů, které se týkaly vysokých škol a sdělovacích prostředků (CANVAS). Tyto zákony měly za cíl omezení autonomie srbských univerzit a zvýšení kontroly nad médii. Přestože hnutí Otpor původně vzniklo v reakci na zmíněné zákony, brzy po svém vzniku se jeho fokus přesunul na postavu Slobodana Miloševiče. Tento politik byl hnutím prezentován jako personifikace veškerých frustrací mladých lidí v Srbsku (Marković, 2001, s. 20).

V prvních dvou letech své existence se Otpor profiloval jako studentské hnutí. Jeho působení v této fázi částečně navazovalo na studentské iniciativy, které se podílely na protirežimní činnosti v předchozích letech. Symbolem nově vzniklého hnutí se stal znak stisknuté pěsti. Krátce po svém vzniku Otpor deklaroval svoje hlavní cíle ve třech následujících bodech:

- 1) Nezávislé a spravedlivé volby v nejbližší možné době;
- 2) Zrušení zákona o univerzitách a vytvoření nového zákona, který zaručí univerzitám svobodu a autonomii;
- 3) Zrušení zákona o sdělovacích prostředcích a skoncování s represí namířenou proti nezávislým médiím (Nenadić; Balčević, 2006, s. 9).

Vladimir Marković z Katedry sociologie Bělehradské univerzity nástup Otporu na veřejnou scénu popisuje takto: „*Otpor se etabloval jako nelegální organizace, která předstírala, že mobilizuje široké vrstvy mládeže na základě romantické vize povstání a téměř revolučního boje proti nemocnému a zkaženému systému*“ (Marković, 2001, s. 20). Z důvodu nepřiměřené represe ze strany režimu vnímala srbská veřejnost hnutí Otpor jako nevinnou oběť režimu a věřila, že se jedná o politického aktéra, který usiluje o veřejné dobro bez jakýchkoliv nároků na zisk moci (Naumović, 2006, s. 147).

První transformace Otporu se odehrála na setkání jeho členů v únoru 2000, kdy byl Otpor oficiálně přejmenován ze studentského na celonárodní hnutí. Stalo se tak za účelem vzbuzení zájmu o toto hnutí u širších vrstev obyvatelstva, než byla akademická obec a studenti.

Zároveň aktivisté doufali v to, že díky tomu bude mít hnutí vyšší potenciál mobilizovat nové členy (CANVAS). V okamžiku své transformace hnutí také oznámilo spojení s demokratickými stranami, nevládními organizacemi, nezávislými médii, jednotlivci a veřejně známými osobnostmi (Nenadić, Balčević, 2006, s. 10–11). Tímto krokem projeví svůj zájem o spolupráci s kýmkoliv, kdo usiloval o odstranění Slobodana Miloševiče z politického života.

V polovině roku 2000 byl Otpor již dobře organizovaným, disciplinovaným a efektivním sociálním hnutím (Naumović, 2006, s. 148). Hnutí se podařilo vytvořit alternativou ke sklerotickým a nekompetentním politickým stranám, kterým se po celou dekádu nepodařilo významněji ohrozit dominantní pozici Slobodana Miloševiče (Marković, 2001, s. 20).

Poslední fázi existence uskupení Otpor lze datovat do období po odchodu Slobodana Miloševiče z politické scény 5. října roku 2000. Vítězstvím Vojislava Koštunice v prezidentských volbách bylo dosaženo hlavního cíle hnutí Otpor a vznikla potřeba zabývat se otázkou identity a ideologie hnutí (Božilović, 2010, s. 935). Jinými slovy, bylo nutné redefinovat smysl jeho existence. Vedení hnutí Otpor se proto pokoušelo nalézt pro uskupení novou politickou roli a naplnit tak vysoká očekávání, která vyplynula z úspěchu prezidentských voleb 5. října roku 2000 (Naumović, 2006, s. 187). Jedním z faktorů, který tento proces komplikoval byl fakt, že hnutí bylo složené ze skupin s rozdílnými vizemi o tom, jakým směrem by se mělo dále ubírat (Nenadić, Balčević, 2006, s. 20). Z tohoto důvodu se uskupení následně rozštěpilo na několik frakcí. V následujícím období docházelo ke stále zřejmější krizi tohoto hnutí.

V srpnu 2003 se Otpor prohlásí politickou stranou s cílem ucházet se o hlasy voličů v parlamentních volbách následujícího roku. Hlavním bodem poněkud narychlo vzniklého programu se stala iniciativa „*usilující o posilování vládních institucí garantujících svobodu, spravedlnost a rovnost*“ (Naumović, 2006, s. 188). Tyto volby skončily pro stranu Otpor fiaskem, neboť se jí nepodařilo překročit práh pěti procent. Zisk 1.76% hlasů znamenal pro nově vzniklou stranu zdrcující porážku. Tento neúspěch vedl k rozpadu strany, zatímco někteří z bývalých členů pokračovali ve své politické kariéře v rámci Demokratické strany (Naumović, 2006, s. 189).

Důvodů pro neúspěch Otporu jako politické strany bylo vícero. Nově etablované politické straně se nepodařilo vytvořit jasnou a srozumitelnou vizi, postrádala silné politické sdělení a politického vůdce, se kterým by se voliči mohli ztotožnit (Nenadić; Balčević, 2006, s. 21).

Dalším faktorem neúspěchu Otporu jako politické strany byl fakt, že strana měla velmi málo času na představení svého politického programu veřejnosti (Božilović, 2010, s. 935). Volby se totiž konaly jen několik měsíců po vzniku strany. Také předvolební kampaň, kterou Otpor vedl, nebyla dostatečně přesvědčivá a srozumitelná. V tomto ohledu se politická strana Otpor hluboko odlišovala od hnutí Otpor (Božilović, 2010, s. 935).

4. Metodologie

4.1 Vymezení výzkumného cíle

Cílem analytické části této práce je prozkoumat, jak příslušníci akademické obce v Srbsku nazírají na roli a působení hnutí Otpor s téměř dvacetiletým odstupem od porážky Slobodana Miloševiče v prezidentských volbách. V této části se budu zabývat také reflexí poskytování zahraniční finanční a strategické podpory hnutí vybranými akademiky. Nakonec se pokusím zjistit, jak tito akademici vnímají dnešní obraz tohoto hnutí v srbské společnosti.

V analytické části této práce se zaměřím na období od vzniku hnutí v roce 1998 do prezidentských voleb v září roku 2000. Z důvodu obsáhlosti tématu se nebudu věnovat období od září roku 2000 do roku 2003, během kterého se Otpor přetransformovaný v politickou stranu neúspěšně ucházel o hlasy voličů v parlamentu a následně zanikl.

4.2 Výzkumná strategie

Pro tento výzkum jsem upřednostnila kvalitativní formu šetření. Tuto variantu jsem zvolila především z důvodu nedostatku či úplné absence zdrojů, které se touto problematikou zabývají. S přihlédnutím k povaze výzkumného cíle se kvalitativní výzkumná metoda jevila jako vhodnější než metoda kvantitativní. Jan Hendl popisuje přednosti kvalitativního výzkumu takto: *„Výhodou kvalitativního přístupu je získání hloubkového popisu případů. Nezůstáváme na jejich povrchu, provádíme hloubkovou komparaci případů, sledujeme jejich vývoj a zkoumáme příslušné procesy“* (Hendl, 2008, s. 51). Tato forma výzkumu s sebou ale zároveň nese jistá úskalí. Jeho zpracování může například obsahovat subjektivní dojmy nebo zobecněné výsledky (Hendl, 2008, s. 50). Tomuto přístupu bývá také někdy vytýkána neprůhlednost a malá transparentnost (Hendl, 2008, s. 51).

Kvalitativní výzkum jsem prováděla formou polostrukturovaných rozhovorů. Tato forma interview je založena na předem připravených výzkumných otázkách, které lze v průběhu rozhovoru modifikovat v závislosti na poskytovaných odpovědích respondentů. Přesné znění otázek tak není natolik striktně dodržováno, jako je tomu u strukturovaného rozhovoru. Podle Jana Hendla je polostrukturovaný rozhovor určitou střední cestou, která *„se vyznačuje definovaným účelem, určitou osnovou a velkou pružností procesu získávání informací“* (Hendl, 2008, s. 164).

4.3 Výzkumné otázky a podotázky

Výzkum je řazen do šesti okruhů o několika výzkumných otázkách. Prvních pět výzkumných okruhů má povahu polostrukturovaného rozhovoru. Šestý výzkumný okruh má jiný charakter. Do tohoto okruhu jsem zařadila tři témata, která měli respondenti ohodnotit od jedné do deseti (jeden nejméně a deset nejvýše). Tato část slouží k zřehlednění postojů jednotlivých respondentů.

Okruh číslo 1

- 1) Jaké by měly být role občanské společnosti ve státě?
- 2) Jak tyto role plnilo hnutí Otpor?

Okruh číslo 2

- 1) Co si myslíte o napojení hnutí Otpor na země Západu?
- 2) Nakolik financování tohoto hnutí Západem ovlivnilo jeho celkové působení?
- 3) Jak velikou roli sehrál trénink členů hnutí a strategická podpora, která byla poskytována Západem?

Okruh číslo 3

- 1) Zapříčinilo podle Vás napojení hnutí Otpor na zahraniční donory zároveň přenos demokratických, liberálních idejí a hodnot?
- 2) Do jaké míry se cíle hnutí Otpor v letech 1998–2000 shodovaly s přáními obyvatel?

Okruh číslo 4

- 1) Je financování chodu neziskové organizace či hnutí ze zahraničí legitimní?
- 2) Je trénink příslušníků této organizace či hnutí ze zahraničí legitimní?

Okruh číslo 5

- 1) Jaká je dnešní percepce hnutí Otpor srbskou veřejností?
- 2) Domníváte se, že napojení hnutí Otpor na země Západu ovlivnilo reputaci tohoto uskupení?
- 3) Jak by se podle vašeho názoru vyvíjela politická situace na konci 90. let, kdyby neexistovalo hnutí Otpor?

Okruh číslo 6

- Téma 1: Legitimita hnutí Otpor;
- Téma 2: Osobní sympatie vůči hnutí Otpor;
- Téma 3: Úspěšnost/neúspěšnost hnutí Otpor.

4.4 Výběr vzorku

Základním kritériem pro výběr respondentů byla příslušnost k akademické obci, jinými slovy – mělo se jednat o vysokoškolské pracovníky. Další podmínkou bylo, že respondent není bývalým členem hnutí Otpor. Tato preference vycházela z předpokladu, že by tato okolnost mohla mít zkreslující vliv na odpovědi dotazovaného.

Vzhledem ke zvolenému tématu jsem se zaměřila na pedagogy z fakult společenských věd působících převážně na Bělehradské univerzitě. Do výzkumu jsem dále zařadila dva pedagogy působící na Nišské univerzitě a jednoho na univerzitě v Novém Sadu. Pokusila jsem se o co nejvyšší možnou variabilitu vzorku, co se týče příslušnosti k rozličným fakultám. Tento záměr se nicméně ukázal jako obtížně realizovatelný z toho důvodu, že jsem na některých fakultách postrádala osobní kontakty, případně chyběla ochota učitelů výzkumu se účastnit. Toto šetření se odehrávalo v průběhu zkouškového období, což se v některých případech ukázalo jako překážka v realizaci rozhovorů.

Celkem jsem uskutečnila 11 rozhovorů s respondenty z Filologické, Filozofické, Právní a Pedagogické fakulty. Nejvíce dotazovaných (pět) bylo z Filologické fakulty v Bělehradě, a to díky kontaktům, které jsem během svého studia na této fakultě navázala. Další skupinu tvořili pedagogové z Filozofické fakulty v Bělehradě, Niši a Novém Sadu (čtyři respondenti). Dále jsem uskutečnila rozhovory s jedním respondentem z Právní fakulty v Bělehradě a jedním z Pedagogické fakulty v Bělehradě. Po zvážení jsem se rozhodla rozhovor s dotazovaným z Pedagogické fakulty do tohoto výzkumu nezařazovat. Důvodem pro toto rozhodnutí byla obava ze skutečnosti, že by jeho výpověď mohla být ovlivněna jeho funkcí ve vládě Slobodana Miloševiče. Dále také fakt, že dotazovaného podle jeho vlastních slov pojilo se Slobodanem Miloševičem blízké přátelství. Těchto skutečností jsem si nebyla vědoma, když jsem s tímto pedagogem interview domlouvala.

Jako doplnění svého výzkumu jsem se taktéž pokusila kontaktovat bývalé členy hnutí Otpor, kteří zastávali klíčové funkce a účastnili se rozhodovacích procesů v rámci tohoto uskupení. Konkrétně jsem získala kontakt na Predraga Lečiće a Srđu Popiviće. Od tohoto záměru jsem však musela upustit z důvodu neochoty nebo zaneprázdněnosti těchto jednotlivců.

4.5 Technika sběru dat

Kontakt s respondenty jsem navazovala elektronicky, a to buď na doporučení přátel či známých, nebo náhodně (v tomto případě jsem kontakty našla na stránkách jednotlivých univerzit). Jako nejefektivnější způsob se ukázalo kontaktování pedagogů na doporučení jejich stávajících nebo bývalých studentů či přátel. Náhodné kontaktování pak mělo odezvu jen v ojedinělých případech.

Rozhovory jsem pro zjednodušení celého procesu nahrávala na mobilní zařízení. Tato metoda záznamu také pomohla předcházet časovým prodlevám, které by s sebou mohlo bezprostřední zapisování odpovědí nést. Protože se interview odehrávaly v srbském jazyce, snažila jsem se pomocí nahrávání rozhovorů, doptávání se a upřesňováním získaných informací předejít případným nepřesnostem, který by mohla jazyková bariéra způsobit. Zároveň jsem se předem seznámila s terminologií probíraných jevů v srbštině, abych tak minimalizovala výskyt případných nedorozumění.

4.6 Etika výzkumu

Respondenti byli prostřednictvím e-mailu seznámeni se skutečností, že se jedná o kvalitativní výzkum v rámci bakalářské práce realizovaný formou rozhovorů s odhadovanou délkou hodina až hodina a půl. Dále byli informováni o cílech výzkumu a tématech, která obsahuje. Před samotným rozhovorem byli jednotliví respondenti požádáni o souhlas k nahrávání interview na mobilní zařízení. Rozhovory se odehrávaly na místech, které si určili sami dotazovaní, což byly ve většině případů školní kabinety na vysokých školách. Dotazovaní byli následně informováni o tom, že pořízené nahrávky budou sloužit výlučně pro účel tohoto výzkumu a po jejich přepsání budou smazány z mobilního zařízení. Respondenti byli zároveň poučeni o skutečnosti, že materiál vzniklý při rozhovorech použiji výhradně pro akademické účely.

Etika výzkumu zpravidla dbá na anonymitu dotazovaných. V tomto případě však, vzhledem k tomu, že se výzkum nedotýká citlivých ani osobních témat, nevznikla potřeba na anonymitě striktně trvat. Všichni respondenti souhlasili se zveřejněním svého jména a citací svých odpovědí v rámci této práce.

Před samotným rozhovorem jsem se pokusila o navázání neformálního kontaktu s respondenty. Jeho prostřednictvím jsem se snažila o navození přátelské atmosféry. Touto cestou jsem chtěla docílit příjemnější průběhu setkání.

5. Výsledky výzkumu

V této části práce se pokusím o shrnutí a interpretaci výsledků kvalitativního výzkumu. Šetření je řazeno do šesti výzkumných okruhů. Prvních pět z nich obsahuje konkrétní výzkumné otázky. Tyto otázky jsou zpracovány pomocí slovních interpretací. Poslední výzkumný okruh je pojat odlišnou formou. Respondenty jsem zde požádala o to, aby ohodnotili tři konkrétní témata body od jedné do deseti. Tato část slouží k zpřehlednění názorového spektra dotazovaných a budu ji prezentovat grafy doprovázenými slovním komentářem.

5.1 Výzkumný okruh číslo 1

- 1) Jaké by měly být role občanské společnosti ve státě?
- 2) Jak tyto role plnilo hnutí Otpor?

První výzkumný okruh je zasvěcen obecné charakteristice termínu občanská společnost. Zaměřím na to, které konkrétní funkce informátoři občanské společnosti přisuzují. Výzkumný okruh dále obsahuje otázku zabývající se tím, jaké role občanské společnosti plnilo hnutí Otpor (pokud nějaké).

Interpretace výsledků

První otázka, která byla dotazovaným v rámci prvního výzkumného okruhu položena, zněla: „*Jaké by měly být role občanské společnosti ve státě?*“ Z výsledků výzkumu vyplývá, že osm z deseti respondentů považuje občanskou společnost za jeden z pilířů demokratické společnosti. Zde uvádím několik konkrétních rolí, které tito informátoři občanské společnosti přisuzují:

- Slouží jako kontrola establishmentu a jednotlivých politiků;
- Přispívá k demokratizaci společnosti;
- Pokud ve společnosti něco není v pořádku, může zasáhnout;
- Slouží jako prostředník mezi občany a establishmentem;
- Přispívá k celkovému rozvoji společnosti.

Jelena Božilović, informátorka, která působí na Filozofické fakultě v Niši, například uvedla: „*Občanská společnost je důležitá, protože je základem demokracie. Přítomnost občanské společnosti je jednou z podmínek demokracie*“. Další z respondentů, který považuje úlohu

občanské společnosti za významnou, je Dalibor Sokolović, pedagog na Filologické fakultě univerzity v Bělehradě: „*Místo pro občanskou společnost je tam, kde stát něco zanedbá nebo se něčemu nechce věnovat. Myslím, že občanská společnost pomůže tam, kde stát nepomůže.*“ Řada dotazovaných, kteří se k občanské společnosti stavěli pozitivně, jsou si však vědomi i stinných stránek, které jsou s ní spojeny. Jako příklad můžeme uvést výpověď učitele sociologie na Filozofické fakultě v Niši, Branislava Stevanoviće: „*Občanská společnost je velmi protichůdná kategorie. Rousseau říká, že vše, co je v lidských rukou, má svoje nedostatky. Pro občanskou společnost platí tento výrok možná nejvíce.*“ Jak již bylo zmíněno, dva dotazovaní nepovažovali občanskou společnost za jakkoliv prospěšnou pro blaho společnosti. Jedním z nich je Miloš Jovanović, vyučující na Právnické fakultě univerzity v Bělehradě, který svoje výtky vůči občanské společnosti formuluje takto: „*Koncept občanské společnosti mi vadí, protože pokud stát dobře dělá svoji práci (zastupuje veřejný zájem), potřeba pro občanskou společnost je malá.*“ Zde je vhodné podotknout, že Miloš Jovanović kromě postu učitele na Bělehradské univerzitě zastává také funkci předsedy Demokratické strany Srbska. Jeho působení na politické scéně proto může mít vliv na jeho percepci této problematiky.

Druhá otázka, která tvořila první výzkumný okruh, zněla: „*Jak tyto role plnilo hnutí Otpor?*“ Z poskytnutých odpovědí lze usuzovat, že převážná většina informátorů (devět z deseti), pokládá hnutí Otpor za významnou součást občanské společnosti konce 90. let 20. století. Mezi konkrétní role, které byly informátory vzpomenuty, patří tyto:

- Součást širší politické fronty, která usilovala o svržení režimu Slobodana Miloševiće;
- Šíření povědomí o významu občanské společnosti;
- Politická aktivizace občanů, kteří byli doposud pasivní;
- Upozorňování na totalitaristickou povahu režimu a nedostatek svobody.

Vyučující na Katedře literární komparistiky Filozofické fakulty v Novém Sadu, Vladimir Hvozden, přikládá velký význam skutečnosti, že uskupení Otpor často organizovalo akce na místech, kam politika obvykle nepatří. To hodnotí jako účinnou strategii pro zapojení občanů do politiky. Zbývající dva dotazovaní nepokládají hnutí Otpor za významného aktéra občanské společnosti. Domnívají se totiž, že toto hnutí převážně sloužilo jako nástroj zahraniční politiky.

Shrnutí

Převážná část informátorů pokládá občanskou společnost za podstatného společenského aktéra. Většina respondentů uvedla řadu konkrétních funkcí občanské společnosti. Dotazovaní, kteří považují občanskou společnost za významnou, pohlíží také na hnutí Otpor jako na klíčového aktéra konce 90. let 20. století. Za hlavní přínos hnutí Otpor považují dotazovaní jeho podíl na aktivizaci společnosti. Dále jeho aktivní spolupráci s opozičními aktéry za účelem budování koalice proti Slobodanu Miloševićovi.

5.2 Výzkumný okruh číslo 2

- 1) Co si myslíte o napojení hnutí Otpor na země Západu?
- 2) Nakolik financování tohoto hnutí Západem ovlivnilo jeho celkové působení?
- 3) Jak velikou roli sehrál trénink členů hnutí a strategická podpora, která byla poskytována Západem?

Druhý výzkumný okruh obsahuje tři výzkumné otázky. Jeho cílem je zjistit, jak respondenti nahlíží na spolupráci hnutí Otpor se Západem. Konkrétně budu zkoumat, jaký význam dotazovaní připisují finanční a strategické podpoře, která byla hnutí poskytována. Toto téma jsem zvolila z toho důvodu, že spolupráce uskupení Otpor se zahraničním bývá často vnímána jako problematická.

Interpretace výsledků

První otázku tohoto výzkumného okruhu jsem formulovala velmi obecně. Tímto krokem jsem se pokusila vyvarovat ovlivňování odpovědí vybraných informátorů. Tato otázka zní: „*Co si myslíte o napojení hnutí Otpor na země Západu?*“ Ze získaných odpovědí jasně vyplynulo, že převážná část respondentů (devět z deseti) je přesvědčená o tom, že hnutí Otpor skutečně bylo napojeno na zahraničí. Několik dotazovaných bezprostředně po položení první otázky zmínilo finanční podporu, kterou hnutí ze zahraničí přijímalo. Jistým překvapením pro mě bylo samotné hodnocení spolupráce Otporu se Západem. Většina respondentů totiž tuto okolnost nevnímala a priori negativně. Pouze dva dotazovaní z deseti ji ohodnotili jako nežádoucí. Jednou z nich je Anna Jakovljević, vyučující na Filologické fakultě univerzity v Bělehradě. Tato respondentka uvedla, že v momentě, kdy se jednalo o boj proti Slobodanu Miloševićovi, problém financování neřešila. Když se však s odstupem času dozvěděla, v jakém měřítku byla podpora ze zahraničí poskytována, byla velmi zklamaná. Pocity, které její odhalení provázely, popisuje takto: „*Zranilo mě, když jsem zjistila, nakolik se mnou bylo*

manipulováno. Cítila jsem hořkost, když jsem si uvědomila, jak moc mě oklamali.“ Tato informátorka však představuje výjimku. Převážná většina dotazovaných (osm z deseti) totiž na spolupráci Otporu se zahraničím nahlíží pragmaticky. Obvykle tuto okolnost považují za nevyhnutelnou a nepřisuzují ji negativní konotaci. Zde jsou nejčastější argumenty, které tito informátoři předkládali:

- *Cíl byl v dané chvíli důležitější než prostředek pro jeho dosažení;*
- *Obě strany (Západ i členové a sympatizanti hnutí Otpor) usilovaly o stejný cíl;*
- *Bylo zřejmé, že je Slobodan Milošević větší zlo než hnutí Otpor;*
- *Zahraněční pomoc neměla rozhodující vliv na úspěch tohoto hnutí;*
- *Přijímání pomoci bylo v dané situaci nevyhnutelné.*

Nyní budu citovat výpověď Jovo Bakiće, vyučujícího na Katedře sociologie Filozofické fakulty univerzity v Bělehradě. Podle něj byla v té době, stejně jako dnes, podpora ze zahraničí klíčovým předpokladem pro politický úspěch: *„Tehdy byla vazba na zahraničí nevyhnutelná. Otázkou zůstává, nakolik si lidé byli vědomi toho, že se jejich cíle nemusejí shodovat s cíli dárců. V daném momentě se však jednalo o totožný zájem. Zahraněční podpora je velmi důležitá, Vučić by bez ní nemohl vládnout způsobem, kterým dnes vládne.“*

Druhá otázka, která tvořila druhý výzkumný okruh, zněla: *„Nakolik financování tohoto hnutí Západem ovlivnilo jeho celkové působení?“* Pro většinu respondentů bylo obtížné určit, nakolik významná byla role, kterou finanční pomoc ze zahraničí sehrála. Pouze dva dotazovaní svoji odpověď konkretizovali. Tito respondenti přisuzují získávaným financím rozhodující vliv. Podle Dalibora Sokoloviće by uskupení Otpor bez zahraněční pomoci nemělo naději na úspěch: *„Myslím si, že byla finanční podpora velmi důležitá a Otpor by bez ní neobstál. Vím, jak důležitý je rozpočet. Na to, aby se koupil papír, sendvič, aby bylo kde spát.“*

Poslední otázka tohoto výzkumného okruhu zněla: *„Jak velkou roli sehrál trénink členů hnutí a strategická podpora, která byla poskytována Západem?“* Podobně jako u předchozí otázky, nedokázali informátoři většinou přesněji specifikovat, jaký měla tato okolnost vliv. Čtyři z nich tento faktor ohodnotili jako významný. Jedním z nich je Dalibor Sokolović: *„Myslím si, že poskytování dovedností ze zahraničí mělo významný vliv.“* Tři informátoři dále podotýkají, že zde jistou úlohu odehrála i vynalézavost samotných srbských aktivistů. Příkladem uvádím dvě výpovědi:

Nataša Ristivojević Rajković (Filologická fakulta univerzity v Bělehradě): „*Nevěřím tomu, že vše bylo okopírované, že je vše naučili a oni to jen opakovali jako papoušci. Myslím si, že je velká část jejich vlastní. Je to místní, lze v tom rozpoznat zdejší smysl pro humor.*“

Miloš Jovanović: „*Chodilo se na výcvik. Podívejte se, bylo to efektivní a kreativní. Došlo k osvojení techniky a následně svoji roli sehrála i kreativita Srbů.*“

Shrnutí

Z výpovědí informátorů vyplývá, že devět z deseti si je vědomo toho, že hnutí Otpor získávalo podporu ze zahraničí. Dále také to, že převážná část z nich tuto podporu pokládá za žádoucí a přínosnou. Podle názoru většiny z nich byla v dané chvíli tato spolupráce opodstatněná, protože byla výhodná či dokonce nutná k realizaci daného cíle. Respondenti dokázali jen v ojedinělých případech specifikovat, nakolik významné byly role finanční a strategické pomoci. Ti, kteří tento význam dokázali upřesnit, zpravidla přikládali zahraničním financím a tréninku velikou důležitost.

5.3 Výzkumný okruh číslo 3

- 1) Zapříčinilo podle vás napojení hnutí Otpor na zahraniční donory zároveň přenos demokratických, liberálních idejí a hodnot?
- 2) Do jaké míry se cíle hnutí Otpor v letech 1998–2000 shodovaly s přáními obyvatel?

Otázky, tvořící třetí výzkumný okruh, dále rozvádějí téma napojení hnutí Otpor na zahraničí. Tento okruh zkoumá, zdali měla podle vybraných respondentů zahraniční pomoc, poskytovaná hnutí Otpor, vliv na osvojení konkrétních idejí nebo hodnot. Dále se snažím zjistit, jak dotazovaní nahlízejí na cíle tohoto hnutí. Zajímá mě, zdali se deklarované cíle uskupení Otpor podle jejich názoru shodovaly s tehdejšími přáními obyvatel. Tento výzkumný okruh je tvořen dvěma výzkumnými otázkami.

Interpretace výsledků

První otázka tohoto výzkumného okruhu zněla: „*Zapříčinilo podle Vás napojení hnutí Otpor na zahraniční donory zároveň přenos demokratických, liberálních idejí a hodnot?*“ V odpovědi na tuto otázku byli dotazovaní jednotní. Všech deset respondentů se totiž shodlo na tom, že touhu po demokratizaci a liberalizaci společnosti na konci 90. let 20. století sdílela převážná většina obyvatel Srbska. Jinými slovy, nedomnívají se, že tyto hodnoty byly implementovány zvenčí. Jako příklad cituji odpovědi několika dotazovaných.

Jovo Bakić: „*Liberální hodnoty byly široko a hluboko přijaté střední společenskou třídou.*“

Vladimir Hvozden: „*Ve Srbsku 90. let byla touha demokratizovat společnost přítomna, protože byla demokracie chápána velmi utopicky. Žili jsme totiž ve společnosti, kde byla jedna vládnoucí skupina, která byla neměnná. Demokratická společnost byla naše naděje.*“

Miloš Jovanović: „*Touha pro demokratizaci byla ve společnosti přítomna. Přestože byla podpořena a možná zneužita lidmi ze Západu, ve společnosti se nacházela.*“

Demokratické a liberální hodnoty byly tedy podle respondentů něco, s čím se většinová srbská společnost v 90. letech 20. století ztotožňovala. Čtyři informátoři však následně podotkli, že k transferu jistých hodnot nebo idejí ze zahraničí přesto docházelo. Konkrétnější představu o tom, o jaké by se mělo konkrétně jednat, měla však jen jedna z nich, Nataša Ristivojević Rajković. Tato informátorka uvedla: „*Když funguje transfer dovedností, funguje i transfer idejí. Možná ne nějakých velmi abstraktních idejí, mně se zdá, že budou na konkrétní úrovni. Například jak lze organizovat školství, organizace mládeže...*“ Dva z deseti respondentů dále vyjádřili přesvědčení, že přenos idejí je obecně velmi obtížně realizovatelný. Tito informátoři se domnívají, že implementace jakýchkoliv idejí nebo hodnot do konkrétní společnosti není dost dobře možná, jestliže již ve společnosti nejsou přítomny. Jako příklad uvádím výpověď Vladimira Hvozdena: „*Je možné, že nějaké ideje přišly ze zahraničí. Není to ale tak jednoduché, že někdo přejde a řekne, ty budeš dělat tohle a tohle.*“ Tato výpověď charakterizuje trend, který jsem zaznamenala u většiny respondentů. Tímto trendem je stanovisko, že měl Západ na Srbsko na konci 90. let 20. století pouze okrajový vliv. Z tohoto důvodu většina informátorů prezenci zahraničního vlivu nevnímá jako problém. Negativní hodnocení této okolnosti jsem zaznamenala pouze u dvou z nich. Ostatní se na spolupráci hnutí Otpor se Západem dívali pragmaticky nebo ho dokonce vítali. Tento výsledek mě překvapil, neboť jsem očekávala, že bude většina dotazovaných tuto spolupráci považovat za nežádoucí.

Druhá otázka, spadající do tohoto okruhu, se snaží odhalit, zdali se cíle, které byly hnutím Otpor deklarovány, shodovaly s přáními většinové společnosti. Přesné znění otázky je následující: „*Do jaké míry se cíle hnutí Otpor v letech 1998–2000 shodovaly s přáními obyvatel?*“ Podobně jako u první otázky tohoto okruhu se odpovědi dotazovaných částečně shodovaly. Všichni respondenti vyjádřili přesvědčení, že cíle, které byly hnutím Otpor deklarovány, souhlasily s přáními majoritní společnosti. Konkrétní cíle, které byly informátory zmíněny, zahrnovaly nahrazení Slobodana Miloševiče jiným prezidentským kandidátem (3×), férové volby (3×) a prostor pro hlasy opozičních stran v médiích (1×).

Přestože se na hlavním bodě všichni informátoři shodli, dále byla otázka dotazovanými pojata vždy odlišně. Proto bych příště volila jiné znění otázky, která byla patrně formulována příliš nejasně. Zde je uvedeno několik poskytnutých odpovědí:

Miloš Jovanović: *„Deklarované cíle Otporu sdílela velká část společnosti, polovina. Ale opravdové cíle pocházely zvenčí, od mezinárodních hráčů.“*

Vladimir Hvozden: *„Otpor jen artikuloval to, co již ve společnosti existovalo. Čas sesadit Miloševiče dozrál. Cíle hnutí se naprosto shodovaly se skutečnými přáními občanů.“*

Dalibor Sokolović: *„Podle mého názoru si většina lidí nepřála odstranění Miloševiče, ale férové volby. Aby bylo více politických stran, o kterých uslyšíme, a přítomnost politické kritiky. S tím se většina lidí ztotožňovala.“*

Shrnutí

Na základě získaných odpovědí jsem ve výzkumném vzorku našla shodu v názorech respondentů. Informátoři byli jednotní v přesvědčení, že demokratické a liberální hodnoty byly v srbské společnosti 90. let 20. století přítomny. Proto se podle jejich názoru nejedná o hodnoty, jejichž vznik byl podmíněn zahraniční intervencí. Čtyři dotazovaní však zmínili, že k přenosu některých dalších hodnot ze zahraničí mohlo docházet. Dotazovaní byli ve shodě i pokud jde o cíle hnutí Otpor. Všichni uvedli, že cíle deklarované uskupením Otpor se shodovaly s tím, co si v té době přála přinejmenším polovina společnosti. Žádné další sjednocující prvky však odpovědi dotazovaných neobsahovaly.

5.4 Výzkumný okruh číslo 4

- 1) Je financování chodu neziskové organizace či hnutí ze zahraničí legitimní?
- 2) Je trénink příslušníků této organizace či hnutí ze zahraničí legitimní?

Čtvrtý výzkumný okruh je zasvěcen legitimitě zahraniční pomoci, která může být neziskové organizaci či hnutí poskytována. V daném okruhu se zaměřím především na to, které formy podpory ze zahraničí považují jednotliví respondenti za legitimní (pokud nějaké) a z jakého důvodu.

Interpretace výsledků

Daný výzkumný okruh obsahuje dvě otázky, které se vztahují na dvě odlišné formy zahraniční pomoci, které může hnutí získávat. Těmi jsou finanční podpora a poskytování

tréninku členům uskupení. Po uskutečnění rozhovorů s vybranými akademiky jsem však shledala, že respondenti jen v ojedinělých případech rozlišovali mezi legitimitou těchto dvou kategorií. Proto budu otázky, spadající do tohoto okruhu, zodpovídat zároveň. Na základě poskytnutých odpovědí jsem dotazované rozdělila do tří skupin podle toho, jak informátoři k problematice legitimacy přistupují.

a) Financování a trénink ze zahraničí jsou legitimní

Nejpočetnější skupina (šest informátorů) se domnívá, že podpora hnutí Otpor ze strany zahraničních sil byla legitimní. Dotazovaní spadající do této kategorie opakovaně uváděli, že vůle velkého množství nespokojených občanů se v daném momentu shodovala se zájmy zahraničních partnerů. Vzhledem k této shodě považují přijímání zahraniční pomoci za správné. Převážná část z nich přisuzuje financování a tréninku stejnou míru legitimacy. Pouze jedna respondentka vyjádřila přesvědčení, že trénink je legitimnější forma mezinárodní pomoci než financování. Trénink považuje za oprávněný v každém případě, na rozdíl od financování, u kterého podle jejího názoru závisí na daných okolnostech. Zde uvádím několik odpovědí dotazovaných:

Jelena Božilović: *„Ráda bych v této souvislosti odkázala na Machiavelliho. Machiavelli říká, že pokud jsou přítomny vyšší národní cíle, všechny prostředky jsou povoleny. Zde existoval vyšší zájem, společný nepřítel, velmi represivní atmosféra, je to legitimní.“*

Nenad Tomović (Filologická fakulta univerzity v Bělehradě): *„Pokud se jedná o společný cíl, je to legitimní. U nás máme syndrom zahraničního zrádce, to je pro ty trochu hloupější. Existují politické strany, které spolupracují na mezinárodní úrovni. V tom nevidím žádný problém, pokud mají společný cíl.“*

Branislav Stevanović: *„Za předpokladu, že se jedná o nedemokratický režim, který neumožňuje změny, proč by pak nebylo poskytování podpory legitimní?“*

b) Zahraniční podpora je problematická, ale nevyhnutelná

Druhá skupina čítá dva respondenty, pro které bylo obtížné otázku legitimacy jednoznačně zodpovědět. Shodují se však na tom, že Západ poskytoval Otporu zdroje výhradně za účelem získání vlivu v regionu. Dodávají ale, že se tato praktika stala politickou praxí a dnešní svět si lze bez ní jen obtížně představit. Konkrétní odpovědi dotazovaných vypadaly takto:

Vladimir Hvozden: *„V zásadě by bylo ideální, kdyby to neexistovalo vůbec. Ale v praxi je to těžko realizovatelné. V žádném případě to není ospravedlnitelné, ale bohužel“*

je to realita. Stalo se to politickou praxí. Politika a morálka se od sebe oddělily již před dávnou dobou. Je obtížné říci, zdali je to legitimní.“

Dorijan Hajdu: *„Myslím si, že žádnou z těch velikých sil nezajímá, jestli je to legitimní nebo není. Takové jsou zkrátka poměry. Nejsem tímto chováním nadšený, ale takový je prostě svět, ve kterém žijeme.“*

c) Financování nebo zahraniční trénink nejsou legitimní

Poslední skupina čítá dva respondenty. Ti se domnívají, že jakákoliv forma pomoci ze zahraničí je nelegitimní. Podle těchto dvou dotazovaných by byla zahraniční podpora akceptovatelná pouze za předpokladu, že by se jednalo o altruistické cíle. Jako příklad může posloužit ochrana životního prostředí. Jak ale dodávají, intervence Západu byla v tomto případě motivována touhou posílit svůj vliv. Proto se dle jejich názoru jedná o neoprávněný zásah do dění konkrétního státu. Zde uvádím výpovědi těchto dotazovaných:

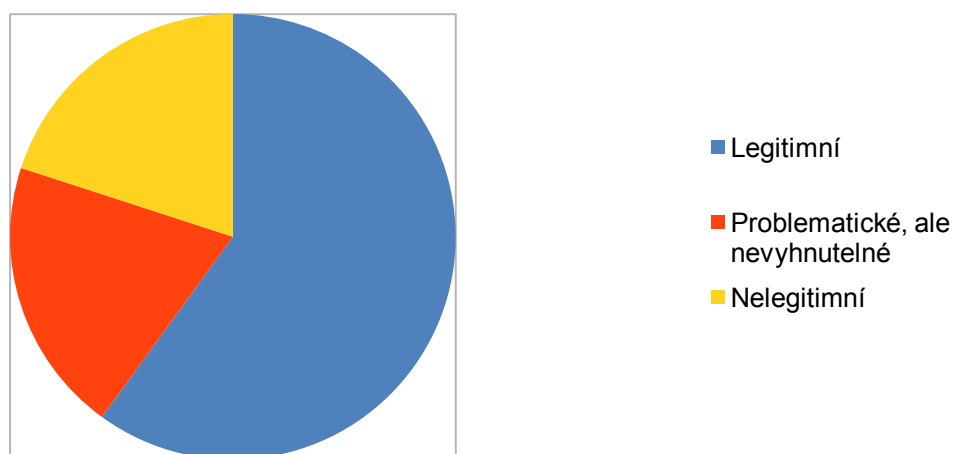
Miloš Jovanović: *„Když dáváte peníze z čistě egoistického národního zájmu, není to legitimní. Oni dávali peníze Otporu, protože chtěli poslušnější Srbsko, ne protože chtěli lepší Srbsko.“*

Anna Jakovljević: *„Jestli je to morální? Je to hluboce nemorální, nepoctivé, nespravedlivé. Pakliže má každý národ právo na svoji historickou cestu (istorijski put), jakékoliv zasahování do jeho historie, tradice nebo systému hodnot není demokratické.“*

Shrnutí

Z výpovědí respondentů vyplývá, že jsou v otázce legitimacy nejednotní. Většina z nich (šest) považuje asistenci poskytovanou Západem za legitimní. Tito dotazovaní převážně argumentují tím, že se v dané situaci jednalo o shodu cílů na obou stranách. Následující skupina, čítající dva informátory, tuto problematiku vnímá zcela pragmaticky. S poskytováním zahraniční podpory sice nesouhlasí, dodávají ale, že se tato praktika stala normou. Bylo by podle nich naivní předpokládat, že se světové mocnosti zabývají legitimitou svého jednání. Poslední dva dotazovaní považují napojení hnutí Otpor na zahraničí za nelegitimní a neoprávněné. Tito informátoři vnímají zahraniční intervenci jako snahu o získání vlivu a moci v tomto regionu, s čímž zásadně nesouhlasí. Celkový přehled toho, jaké odpovědi byly respondenty poskytnuty, najdete v grafu č. 1.

Považujete asistenci poskytovanou hnutím Otpor ze zahraničí za legitimní?

Graf 1: Výzkumný okruh č. 4. Percepce legitimacy poskytování zahraniční pomoci hnutím Otpor vybranými respondenty

Zdroj: vlastní zpracování

5.5 Výzkumný okruh číslo 5

- 1) Jaká je dnešní percepce hnutí Otpor srbskou veřejností?
- 2) Domníváte se, že napojení hnutí Otpor na země Západu ovlivnilo reputaci tohoto uskupení?
- 3) Jak by se podle vašeho názoru vyvíjela politická situace na konci 90. let, kdyby neexistovalo hnutí Otpor?

Pátý výzkumný okruh je zaměřen na dnešní percepce hnutí Otpor. Zajímá mě, jak vybraní respondenti hodnotí dnešní obraz tohoto hnutí v srbské společnosti. Budu také zkoumat, zdali se dotazovaní domnívají, že měla spolupráce Otporu se zahraničím vliv na reputaci tohoto uskupení. Na závěr tohoto okruhu jsem informátorům položila hypotetickou otázku. Jejím cílem bylo odhalit, nakolik významnou považují dotazovaní roli hnutí Otpor.

Interpretace výsledků

První otázka tohoto výzkumného okruhu zněla: „*Jaká je dnešní percepce hnutí Otpor srbskou veřejností?*“ Z provedených rozhovorů vyšlo najevo, že osm respondentů hodnotí dnešní reputaci tohoto hnutí v srbské společnosti jako spíše negativní než pozitivní. Zbývající dva

se pak domnívají, že většinová společnost má k hnutí Otpor pozitivní vztah. Polovina informátorů dále uvedla, že je dnes téma Otporu v srbské společnosti jen velmi málo zmiňováno. Mnozí tuto skutečnost přisuzují tomu, že uskupení zastávalo důležitou funkci v daném momentu, následně však ztratilo svůj smysl a jeho odkaz dnes již není aktuální. Tomuto trendu se vymyká pouze jedna respondentka, která odkaz hnutí označila za aktuální i dnes. Podle Nataši Ristivojević Rajković totiž existuje paralela mezi hnutím Otpor a hnutím 1 od 5 miliona (Jeden z pěti milionů).

Zde je několik faktorů, které dotazovaní považují za hlavní příčiny dnešního nepopulárního obrazu tohoto hnutí v srbské společnosti.

- *Odchod Slobodana Miloševiče z politiky nepřinesl lepší podmínky pro život;*
- *Lidé si hnutí Otpor spojují s nešťastně provedenou privatizací;*
- *Členové uskupení Otpor se zdiskreditovali svojí činností po směně Slobodana Miloševiče.*

Ve druhé otázce tohoto výzkumného okruhu jsem se snažila zjistit, zdali měla spolupráce se Západem podle dotazovaných vliv na pověst uskupení Otpor. Otázku jsem položila ve znění: „*Domníváte se, že napojení hnutí Otpor na země Západu ovlivnilo reputaci tohoto uskupení?*“ Nejpočetnější skupina respondentů (šest z deseti) soudí, že tato informace skutečně měla negativní dopad na pověst hnutí. Opakovaně bylo však zmíněno, že obviňování z napojení na zahraniční dárce bylo jedním z nástrojů, které režim používal ve snaze kompromitovat hnutí v očích občanů. Mnozí tento argument proto považovali za pokus systému hnutí poškodit a nebyli ochotni brát ho v potaz. Dva informátoři se domnívají, že odhalení pravdy o napojení hnutí na Západ nemělo vliv na reputaci hnutí.

Poslední otázka tohoto výzkumného okruhu zněla: „*Jak by se podle vašeho názoru vyvíjela politická situace na konci 90. let, kdyby neexistovalo hnutí Otpor?*“ Osm z deseti respondentů se shodlo na tom, že by absence hnutí Otpor neměla rozhodující vliv na vývoj politické situace konce 90. let 20. století. Informátoři často vyjadřovali přesvědčení, že nespokojenost občanů by byla i bez Otporu dříve či později artikulována. Jinými slovy, k nahrazení Slobodana Miloševiče jiným prezidentským kandidátem by podle převážné části dotazovaných došlo. Opakovaně však zazněla domněnka, že by bez existence hnutí ke změně režimu mohlo dojít později. Čtyři respondenti dále formulovali hypotézu, že by na místě Otporu vznikla jiná nezisková organizace či hnutí. Příkladem uvádím dvě odpovědi:

Jelena Božilović: „*Otpor je jedním z významných faktorů, ale ne nejvýznamnější. Otpor byl pouze součástí jedné širší politické fronty. Stalo by se to i bez Otporu, možná později, nespokojenost občanů by ale určitě byla nějak artikulována.*“

Vladimir Hvozden: „*Vznikla by nějaká jiná hnutí s podobnými vizemi, která by se patrně jinak jmenovala. To dávalo smysl, protože společnost dozrála do fáze, kdy bylo potřeba vyjádřit s establishmentem nesouhlas.*“

Shrnutí

První otázka tohoto výzkumného okruhu přinesla dvě hlavní zjištění. Prvním je, že většina respondentů považuje reputaci uskupení Otpor v srbské společnosti za spíše negativní. Dále je podle nich toto hnutí Srbsku dnes jen velmi málo zmiňováno. Více než polovina dotazovaných soudí, že za špatnou pověst Otporu může mimo jiné jeho napojení na zahraničí. Většina z nich se také domnívá, že by ke změně režimu došlo i bez hnutí Otpor.

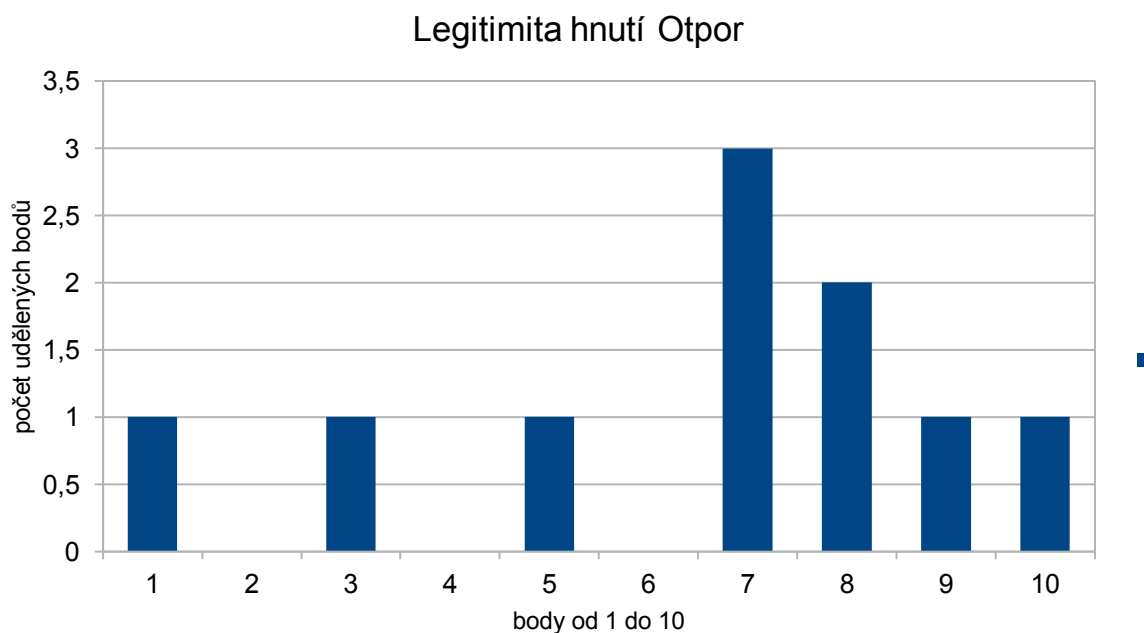
5.6 Výzkumný okruh číslo 6

- Téma číslo 1: Legitimita hnutí Otpor;
- Téma číslo 2: Osobní sympatie vůči hnutí Otpor;
- Téma číslo 3: Úspěšnost/neúspěšnost hnutí Otpor.

Poslední výzkumný okruh této práce obsahuje tři témata. Respondenty jsem požádala o to, aby je ohodnotili od jedné do deseti (jedna nejméně, deset nejvíce). Tato část práce slouží ke zpřehlednění názorového spektra vybraných respondentů a získání doplňujících informací. Byla zařazena až na samotný závěr práce z toho důvodu, aby jí nebyl ovlivněn průběh výzkumu. Odpovědi, které jsem od dotazovaných získala, najdete v grafech.

Interpretace výsledků

Prvním tématem tohoto výzkumného kruhu je *Legitimita hnutí Otpor*. Odpovědi, které byly respondenty poskytnuty, jsou znázorněny v grafu č. 2. Z těchto odpovědí vyplývá, že informátoři nejčastěji volili číslo 7 (3×) a číslo 8 (2×). Jednou se také vyskytla čísla 9 a 10. Z těchto dat můžeme vyvodit, že sedm z deseti respondentů hodnotí hnutí Otpor jako spíše legitimní. Pouze jeden dotazovaný si však byl legitimitou hnutí jist natolik, že zvolil číslo 10. Dále se mezi odpověďmi vyskytla čísla 5 (1×), 3 (1×) a 1 (1×). Dva dotazovaní tak hodnotili toto hnutí jako spíše nelegitimní a jeden respondent zvolil neutrální odpověď.

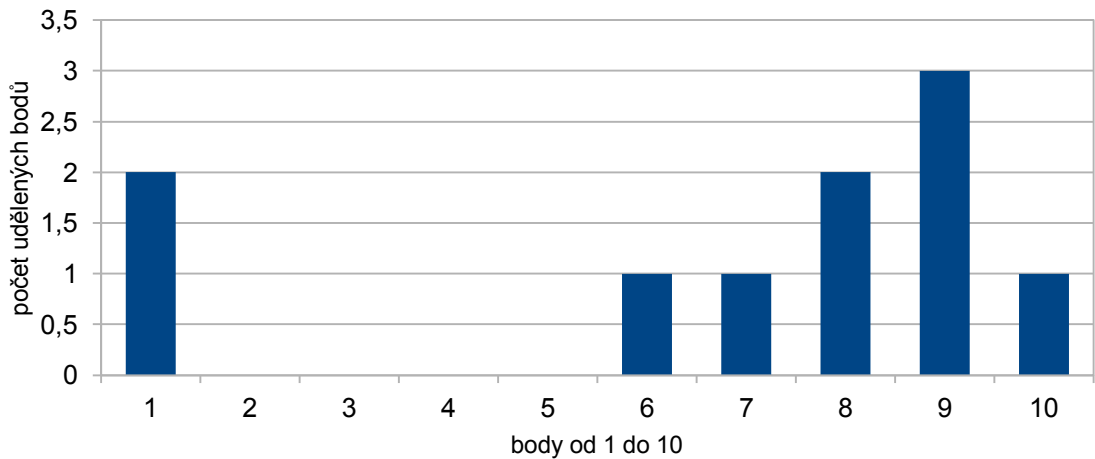

Graf 2: Výzkumný okruh č. 6. Legitimita hnutí Otpor

Zdroj: vlastní zpracování

Druhé téma tohoto výzkumného okruhu se zabývá osobními sympatiemi vybraných respondentů k tomuto hnutí. Získané informace jsem zpracovala do grafu č. 3. Z těchto dat můžeme usuzovat, že osm dotazovaných hodnotí svůj vztah k tomuto uskupení jako převážně pozitivní. Největší část informátorů ohodnotila svoje sympatie čísly 9 (3×) a 8 (2×). Na opačné straně spektra najdeme dva respondenty, kteří svůj vztah k tomuto hnutí ohodnotili číslem jedna, tedy jako zcela negativní.

Osobní sympatie vůči hnutí Otpor

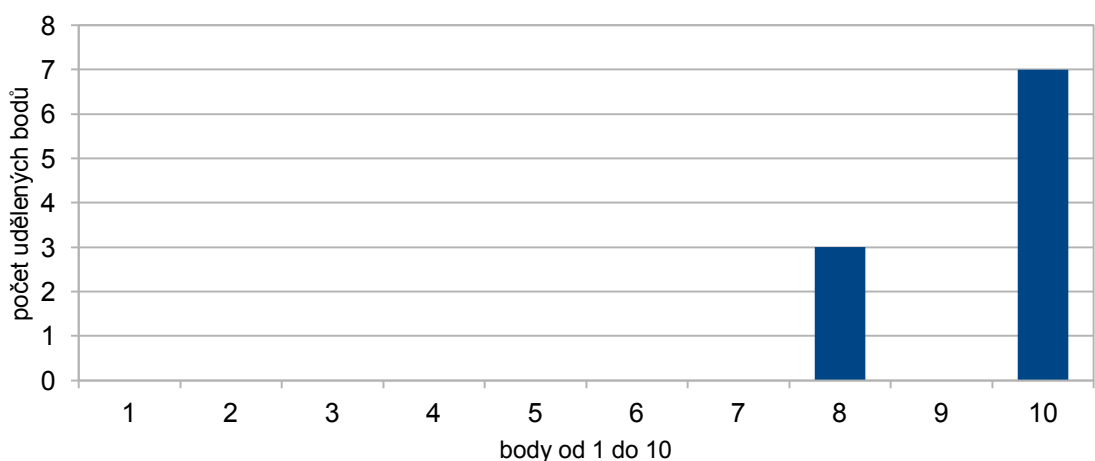

Graf 3: Výzkumný okruh č. 6. Osobní sympatie vůči hnutí Otpor

Zdroj: vlastní zpracování

Posledním předmětem tohoto výzkumu je zhodnocení celkové úspěšnosti hnutí Otpor. Získané informace jsou znázorněné v grafu č. 4. Z poskytnutých informací vyplývá, že všichni informátoři považují hnutí Otpor za spíše úspěšné. Nejčastějším bodovým ohodnocením je číslo 10 (7×) a za ním následuje číslo 8 (3×). Sedm z deseti respondentů tak považuje úspěšnost hnutí Otpor za absolutní. Jedná se tedy o kategorii, která obsahuje nejjednodušší odpovědi.

Úspěšnost/neúspěšnost hnutí Otpor

Graf 4: Výzkumný okruh č. 6. Úspěšnost/neúspěšnost hnutí Otpor

Zdroj: vlastní zpracování

Závěr

Během 90. let 20. století probíhala v Srbsku řada celospolečenských změn. Na přelomu 80. a 90. let byly nastoleny některé demokratické principy, režim měl však i nadále řadu autokratických prvků. Postavení Srbska v tomto období značně komplikovaly války v důsledku rozpadu Jugoslávie a mezinárodní izolace, ve které se země ocitla. Tato krize vygradovala v roce 1999, kdy mezinárodní společenství zahájilo tříměsíční bombardování Srbska.

V průběhu poslední dekády 20. století vznikala řada opozičních politických stran, které se ucházely o hlasy voličů v parlamentních volbách. Tyto strany vytvořily několik koalicí, jejich spolupráce měla však zpravidla jen krátkodobé trvání. Dalším aktérem, který se v tomto období angažoval ve společenském dění, byla studentská uskupení. Vznikla řada iniciativ, které vyjadřovaly svůj nesouhlas s autoritativní povahou režimu a angažovaností Srbska ve válečných konfliktech. Jedním z nich bylo uskupení Otpor. Toto hnutí usilovalo o odstranění Slobodana Miloševića z postu prezidenta Svazové republiky Jugoslávie. Za tímto účelem spolupracovalo s opozičními stranami a dalšími nevládními organizacemi. Tento cíl se podařilo uskutečnit v listopadu roku 2000, kdy byl Slobodan Milošević ve funkci nahrazen Vojislavem Koštunicou.

Hlavním cílem bakalářské práce bylo zjistit, jaká je percepce hnutí Otpor srbskou odbornou veřejností. Pro tento účel jsem uskutečnila kvalitativní šetření formou rozhovorů s vybranými členy srbské akademické obce. Z výpovědí informátorů vyplynulo, že většina z nich považuje občanskou společnost za nepostradatelného aktéra, který přispívá k demokratizaci společnosti. Osm z deseti respondentů uvedlo, že hnutí Otpor plnilo úlohu občanské společnosti podle jejich očekávání. Dále jsem se zabývala napojením hnutí na zahraničí. Všichni dotazovaní s výjimkou jednoho se domnívají, že hnutí Otpor získávalo finanční a strategickou pomoc ze Západu. Převážná část z nich však tuto okolnost nevnímala jako negativní. Šest z nich dokonce označilo poskytování podpory ze zahraničí za naprosto legitimní. K přenosu liberálních nebo demokratických hodnot však podle informátorů nedošlo. Poslední výzkumný okruh byl zaměřen na percepci tohoto hnutí dnes. Šetření ukázalo, že většina dotazovaných přisuzuje hnutí Otpor spíše negativní konotaci. Mnohdy také dodávají, že je toto hnutí v současné době takřka zapomenuto.

Seznam použitých zdrojů

Monografie a sborníky

CÍSAŘ, Ondřej. *Základy politologie: distanční studijní opora*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta, 2005. 190, [13] s. ISBN 80-210-3856-X.

CUPIĆ, Cedomir. *Duh vedrine: kultura protesta - protest kulture: građanski i studentski protest 96-97*. Beograd: Fakultet političkih nauka, 1998, s. 33-43.

DELLA PORTA, Donatella a Mario DIANI. *Social movements: an introduction*. 2nd ed. Malden, MA: Blackwell Publishing, c2006. ISBN 978-1-4051-0282-7.

GELLNER, Ernest André. *Podmínky svobody: občanská společnost a její rivalové*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1997. ISBN 80-85959-27-5.

HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990. Archy. ISBN isbn80-7106-005-4.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.

PAVLAKOVIĆ, Vjeran; RAMET, Sabrina P. (ed.). *Serbia Since 1989: Politics and Society Under Milošević and After*. University of Washington Press, 2005. ISBN 13: 978-0-295-98650-0.

PELIKÁN, Jan. *Jihoslovenská krize: kořeny a souvislosti*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-287-7.

PELIKÁN, Jan. *Dějiny Srbska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. Dějiny států. ISBN 80-7106-671-0.

PELIKÁN, Jan, Tomáš CHROBÁK, Jan RYCHLÍK, Stanislav TUMIS, Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ a Ondřej ŽÍLA. *Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016. ISBN 978-80-7308-648-0.

ŠESTÁK, Miroslav, Miroslav TEJCHMAN, Ladislav HLADKÝ, Lubomíra HAVLÍKOVÁ a Jan PELIKÁN. *Dějiny Jihoslovanských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-266-9.

THOMAS, Robert. *Serbia under Milosevic: politics in the 1990s*. London: C. Hurst & Co., 1998. ISBN 1-85065-341-0.

ZNEBEJÁNEK, František. *Sociální hnutí: teorie, koncepce, představitelé*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-31-1.

Internetové publikace

ACKERMAN, Peter, et al. How freedom is won: From civic resistance to durable democracy. *New York, Freedom House*, 2005. (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: https://freedomhouse.org/sites/default/files/How%20Freedom%20is%20Won.pdf](http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/How%20Freedom%20is%20Won.pdf)

CANVAS. Chronology of Events – A Brief History of Otpor. (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: https://canvasopedia.org/wp-content/uploads/2015/08/Chronology-OTPOR.pdf](http://www.canvasopedia.org/wp-content/uploads/2015/08/Chronology-OTPOR.pdf)

CANVAS. Otpor Campaigns - Meaning and concept. (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: https://canvasopedia.org/wp-content/uploads/2015/08/Meaning-and-Concept-OTPOR.pdf](http://www.canvasopedia.org/wp-content/uploads/2015/08/Meaning-and-Concept-OTPOR.pdf)

NENADIC, Danijela; BELCEVIC, Nenad. From Social Movement To Political Organisation: The Case of Otpor, 2006, (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: https://civilresistance.info/sites/default/files/Nenad%20Belcevic.pdf](http://www.civilresistance.info/sites/default/files/Nenad%20Belcevic.pdf)

SHARP, Gene. *How nonviolent struggle works*. Albert Einstein Institution, 2013, (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: https://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2014/01/How-Nonviolent-Struggle-Works.pdf](http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2014/01/How-Nonviolent-Struggle-Works.pdf)

SMITHEY, Lee A.; KURTZ, Lester R. " We Have Bare Hands": Nonviolent Social Movements In The Soviet Bloc. 1999, (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: https://pdfs.semanticscholar.org/3913/eb597d69a9a53eae130b36e57a043ab49f5.pdf](http://www.pdfs.semanticscholar.org/3913/eb597d69a9a53eae130b36e57a043ab49f5.pdf)

CHENOWETH, Erica; STEPHAN, Maria J. *Why civil resistance works: The strategic logic of nonviolent conflict*. Columbia University Press, 2011. (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: https://comunicats.cat/wp-content/uploads/2018/12/Erica-Chenoweth-and-Maria-Stephan-Why-Civil-Resistance-Works-1.pdf](http://www.comunicats.cat/wp-content/uploads/2018/12/Erica-Chenoweth-and-Maria-Stephan-Why-Civil-Resistance-Works-1.pdf)

Články z odborných periodik

- ANTONIC, Slobodan. Vlada Slobodana Miloševica: Pokušaj tipoloskog odredjenja. *Srpska Politicka Misao*, 1995, roč. 1, s. 91-132. (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: http://www.nspm.rs/](http://www.nspm.rs/)
- BOŽILOVIĆ, Jelena, et al. Отпор!-од студентског покрета до политичке партије. *Teme-Časopis za Društvene Nauke*, 2011, č. 3, s. 921-938, (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: http://teme2.junis.ni.ac.rs/index.php/TEME](http://teme2.junis.ni.ac.rs/index.php/TEME)
- BIEBER, Florian. The Serbian opposition and civil society: Roots of the delayed transition in Serbia. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 2003, roč. 17, č. 1, s. 73-90, (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: https://www.researchgate.net/publication/226708176_The_Serbian_Opposition_and_Civil_Society_Roots_of_the_Delayed_Transition_in_Serbia](https://www.researchgate.net/publication/226708176_The_Serbian_Opposition_and_Civil_Society_Roots_of_the_Delayed_Transition_in_Serbia)
- ČIČKARIĆ, Ljiljana M. A contribution to the socio-cultural analysis of the student movement 91/92. *Sociologija*, 1997, roč. 39, č. 1, s. 51-71, (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XXXIX_1/CI04/show_html?stdlang=gr](http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XXXIX_1/CI04/show_html?stdlang=gr)
- MARKOVIĆ, Vladimir. "Druga Srbija "u diskrepanciji-Elementi ideologija neoliberalizma i orijentalizma u procesu konstituisanja jednog balkanskog civilnog društva. *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme*, 2001, roč. 2, č. 3: s. 19-24. (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: https://hrcak.srce.hr/172081](https://hrcak.srce.hr/172081)
- MAZÁK, Jaromír, et al. Teorie sociálních hnutí: přehledová studie. *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica*, 2016, č. 2, s. 9-30. (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: https://www.cupress.cuni.cz/ink2_stat/dload.jsp?prezMat=109588](https://www.cupress.cuni.cz/ink2_stat/dload.jsp?prezMat=109588)
- NAUMOVIĆ, Slobodan, et al. " Otpor!" kao postmoderni Faust: društveni pokret novog tipa, tradicija prosvěćenog reformizma i" izborna revolucija" u Srbiji. *Filozofija i društvo*, 2006, roč. 31, s. 147-194, (cit. 28/7/2019). Dostupné na [www: http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2006/0353-57380631147N.pdf](http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2006/0353-57380631147N.pdf)

- PAVLOVIĆ, Oliviera, BOGDANOVIĆ, Milica. The Chronology of Protests in Serbia November '96 – March '97, *Sociologija*, 1997, roč. 39, č. 1, (cit. 28/7/2019). Dostupné na www:
http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XXXIX_1/Cl08/html_ser_lat
- PROSIC-DVORNIC, Mirjana. Enough! Student Protest'92: The Youth of Belgrade in Quest of " Another Serbia". *Anthropology of East Europe Review*, 1993, roč. 11, č. 1 & 2, s. 127-137, (cit. 28/7/2019). Dostupné na www:
<https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aer/article/view/596/698>
- SPASIĆ, Ivana A.; PAVIĆEVIĆ, Đorđe M. Symbolization and collective identity in civic protest. *Sociologija*, 1997, roč. 39, č. 1, s. 73-93, (cit. 28/7/2019). Dostupné na www:
<https://scindeks.ceon.rs/article.aspx?query=ARTAK%26and%26Simbolizacija%2bi%2bkolektivni%2bidentitet%2bu%2bgra%25c4%2591anskom%2bprotestu&page=0&sort=1&stype=0&backurl=%2fSearchResults.aspx%3fquery%3dARTAK%2526and%2526Simbolizacija%252bi%252bkolektivni%252bidentitet%252bu%252bgra%2525c4%252591anskom%252bprotestu%26page%3d0%26sort%3d1%26stype%3d0>
- TOMIĆ, Đorđe. ULIČNE STUDIJE–ODSEK: PROTEST! STUDENTSKI PROTESTI TOKOM „ERE MILOŠEVIĆ “. *DRUŠTVO U POKRETU Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*, 2009, s. 188–237, (cit. 28/7/2019). Dostupné na www:
https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/45421/ssoar-2009-tomic_et_al-Drustvo_u_pokretu_novi_drustveni.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2009-tomic_et_al-Drustvo_u_pokretu_novi_drustveni.pdf#page=186